

חומות החינוך נפלו ברשת? מורים, תלמידים ורשתות חברתיות

עורכים: ברוך שוורץ, חננאל רוזנברג, קריסטה אסטרמן

Breaking Down Barriers? Teachers, Students and Social Network Sites

Baruch B. Schwarz, Hananel Rosenberg, Christa S. C. Asterhan

עורכים: פרופ' ברוך שוורץ, ד"ר חננאל רוזנברג, ד"ר קריסטה אסטרхан

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורכת אקדמית: ד"ר בלה יעבץ

עורת טקסט ולשון: תמי בורשטיין

עורכת לשון אחראית: אדוה חן

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: מאיה זמר-סמבול

תמונת העטיפה: אימג'בנק / Thinkstock

מסת"ב: 978-965-530-

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ז/2017

טל: 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: אופסט טל

תוכן העניינים

מבוא מורים, תלמידים ורשתות חברתיות / ברוך שוורץ, חננאל רוזנברג
וקריסטה אסטרן..... 5

שער ראשון - מורים ותלמידים ברשתות חברתיות: מבט מהשטח

פרק 1 אינטראקציה בין תלמידים למורים בפייסבוק: עמדות,
שימושים ודילמות / חננאל רוזנברג..... 25

פרק 2 "למי יש סיכום?" שיתוף במשאבי למידה ברשתות חברתיות /
אדית בוטון וקריסטה אסטרן..... 53

פרק 3 WhatsApp, Teacher? מורים ותלמידים בווטסאפ: נקודת המבט של
התלמיד / חננאל רוזנברג וקריסטה אסטרן..... 77

שער שני - היבטים פדגוגיים

פרק 4 שימושים חדשניים של מורים מובילים ברשתות חברתיות /
גלית כדורי וברוך שוורץ..... 105

פרק 5 מאפייני השימוש בטוויטר ככלי בתהליך הלמידה /
גלית דוכן וענת כהן..... 124

פרק 6 בראשית היה פייסבוק / שירלי נתן-יולזרי וגלית כדורי..... 145

פרק 7 דו-שיח על שילוב של סביבה כיתתית וסביבה מקוונת בהוראת
המתמטיקה / נלי קלר ובוריס קויצ'ו..... 156

שער שלישי - היבטים רגשיים וחברתיים

פרק 8 "לו רק יכלו הקירות (בפייסבוק) לדבר": איתור מצוקה וטיפול בבני
נוער באמצעות הרשת החברתית / יעקב אופיר, קריסטה אסטרן
וברוך שוורץ..... 181

פרק 9 "כשהתותחים רועמים התלמידים מדברים": מורים ותלמידים
ברשתות חברתיות בזמן מלחמה / חננאל רוזנברג, יעקב אופיר
וקריסטה אסטרן..... 199

שער רביעי - היבטים אתיים ומוסדיים ומדיניות חינוכית

פרק 10 מורים, תלמידים ורשתות חברתיות מקוונת: הילכו יחדיו? /

אלונה פורקוש-ברוך וארנון הרשקוביץ.....221

פרק 11 שיעור מקוון על הזכות לפרטיות: הרשת החברתית ובית הספר /

מיכאל בירנהק.....243

פרק 12 רשתות חברתיות במדיניות החינוך הישראלית / בן ציון סלקמון.....263

רשימת המשתתפים באסופה.....283

תקציר באנגלית.....I

מבוא

מורים, תלמידים ורשתות חברתיות

ברוך שוורץ, חננאל רוזנברג וקריסטה אסטרך

מורים ותלמידים בסביבות משתנות

הרשתות החברתיות לא נוצרו מלכתחילה לצורכי חינוך. במובן מסוים ההפך הוא הנכון, שכן החינוך מכוון להכשרת הילד או המתבגר לחייו כאזרח, הכשרה הנעשית על ידי מבוגרים היודעים מראש מהן המטרות שאליהן הם חותרים. לעומת זאת הרשתות החברתיות מציעות מסגרת שבה מתבגרים מבנים את זהותם באופן עצמאי אגב אינטראקציה עם קבוצת השווים, במרחב הנתפס דווקא כמרחב המערער את סמכותם של ההורים והמורים "המסר המשחרר" של המרחב הווירטואלי הוא אשר תרם לפופולריות העצומה של הרשתות החברתיות.

אולם מתברר כי המציאות שונה. הקשר בין מורים לתלמידים ברשתות חברתיות הוא בבחינת תופעה רחבה, רציפה ומרתקת. מורים רבים ואנשי סגל בבתי הספר התיכוניים ובמוסדות להשכלה גבוהה משתמשים במגוון הרשתות העומדות לרשותם: פייסבוק, טוויטר, ווטסאפ, גוגל פלוס ועוד. יתרה מזו, הקשרים הנוצרים בינם ובין התלמידים חוצים מגזרים וגילים, מתקיימים בשגרה ובחירום ואינם רק נחלתם של מורים צעירים מדור "הילידים הדיגיטליים", כפי שאפשר היה לטעות ולחשוב. עוד מתברר כי לא רק שהתלמידים אינם דוחים ערוץ זה, פעמים רבות הם היוזמים את הקשר.

הטכנולוגיה המתפתחת לנגד עינינו הביאה חוקרים ואנשי חינוך לראות באפשרויות הגלומות בה אוטופיה חינוכית הצפויה לשנות את המרחב החינוכי כפי שהכרנו עד כה (ראו למשל Wegerif, 2013). קשה להתעלם מהאופן שבו הקשר המקוון אכן מתאים לצרכים החדשים של מורים ותלמידים כאחד ומביא למימושם. נראה כי אנו עדים לשינוי חברתי של ממש המתחולל לנגד עינינו.

ואולם אליה וקוץ בה: היתכנותו של קשר מקוון בין מורים ותלמידים ברשתות החברתיות, על כל המשתמע מכך, פתחה תיבת פנדורה של סוגיות אתיות ומוסריות, ואלה מעסיקות עד היום הורים, מורים, גורמים משפטיים ומעצבי מדיניות-חינוכית. החשש מפגיעה בפרטיותם של המורים והתלמידים, משחיקה

במעמד של המורים והסערות הציבוריות שהתחוללו בעקבות חשיפתם של קשרים לא ראויים ופגיעות הדדיות, הביאו כמה מדינות בעולם לצמצם או אפילו לאסור כליל תקשורת מסוג זה. ואכן גם בישראל, ב-1 בדצמבר 2011, חודשים ספורים לאחר פרסומם של נתונים המציגים שיעור גבוה של אינטראקציות בין מורים לתלמידים ברשת, נכנס לתוקפו חוזר מנכ"ל האוסר על קשרים אלו. האיסור המוחלט עורר תגובות רבות מצד אנשי חינוך המצדדים בזכות - ואף בחובה - של המורים לנצל את נוכחות התלמידים ברשת למגוון מטרות לימודיות וחינוכיות. ואכן באפריל 2013, שנה וחצי לאחר פרסום חוזר המנכ"ל, סויגו ההגבלות והותאמו למציאות המשתנה כדי לאפשר צורות מסוימות של קשר. כך למשל הותר למורים לנהל תקשורת עם תלמידיהם בפייסבוק, אבל רק באמצעות פרופילים מקצועיים נפרדים, שנוצרו במיוחד למטרה זו, ולא דרך הפרופיל האישי. הססנות זו של מערכת החינוך יכולה בנקל להתפרש כחוסר חוט שדרה. מדינות אחדות (גרמניה למשל), אשר אוסרות באופן גורף ניהול קשר בין מורים ותלמידיהם, מציגות חזית אחידה ועקבית. עם זאת נראה שהמדיניות הננקטת בארץ רגישה לשינויים המהירים המתרחשים בחברה ובמרחב הטכנולוגי, רגישות הדורשת התמודדות יום-יומית עם סוגיות של מדיניות, אתיקה ומשפט. להלן ננסה למצוא הגדרה מדויקת ככל האפשר למרחב הרשתות החברתיות ולערוצי התקשורת המרכזיים שבהם נעסוק בספר זה.

רשתות חברתיות: הגדרות ומאפיינים

צמד המילים "רשתות חברתיות" - או באופן כללי יותר "מדיה חברתית" (social media) - הוא תוצר של מהפכה חשובה שהתחוללה באינטרנט, והיא כניסתו של ה-Web 2.0; שם כולל להתפתחותה הטכנולוגית-והאידאולוגית של הרשת ממערכת שבה התוכן והיישומים נערכים באופן מערכתי וריכוזי לרשת שבה עיקר ההתנהלות היא בדפי אינטרנט אישיים (כמו בלוגים), בפרויקטים משותפים (כמו ויקיפדיה) וכו' (Kaplan & Haenlein, 2010). ה-Web 2.0 מבוסס על "תוכן גולשים" (UGC = User Generated Content), דהיינו על תכנים שיוצרים כלל משתמשי הרשת (ולא מסגרות מקצועיות, מסחריות או יצרני תוכן פרסומיים). תכנים אלה מתפרסמים באתרי אינטרנט, והם זמינים לציבור כולו או לקבוצות מסוימות של אנשים (שלא כמו הודעות דואר אלקטרוני או מסרים מידיים) (Vickery & Wunsch-Vincent, 2007). ואכן, במהרה החלו לצמוח פלטפורמות רבות של מדיה חברתית: קבוצות של יישומים מבוססי אינטרנט

שנבנו על יסודות אידאולוגיים וטכנולוגיים של Web 2.0 ומאפשרים יצירת תוכן וחילופי תוכן בין המשתמשים (Kaplan & Haenlein, 2010).

בניסיון לקטלג את מגוון הפלטפורמות שמציעה המדיה החברתית אפשר להבחין בין שני מרכיבים בהתנהלות התקשורתית בין המשתתפים: הנוכחות החברתית (social presence) המושגת בתקשורת, ועושר המדיה (media richness) שהערוץ מאפשר (Kaplan & Haenlein, 2010). הנוכחות החברתית היא מידת הקשר הקולי, החזותי והפיזי שאפשר להשיג בין שני הצדדים באקט התקשורת. נוכחות זו מושפעת מהאינטימיות של הקשר (למשל שיחה פנים אל פנים לעומת שיחת סקייפ מתווכת) ומהמידיות של התקשורת (תקשורת סינכרונית כגון צ'אט לעומת תקשורת א-סינכרונית כגון דואר אלקטרוני). מטבע הדברים ככל שהתקשורת מתווכת וא-סינכרונית יותר, כך הנוכחות החברתית נמוכה יותר, וממילא ההשפעה של אקט התקשורת על הצדדים המשתתפים בה נמוכה יותר. עושר המדיה הוא, על פי דאפט ולנגל (Daft & Lengel, 1986), כמות המידע שאמצעי התקשורת מאפשרים לשרד במרווח זמן נתון.

לשני מרכיבים אלה, הקשורים באופיו של ערוץ התקשורת, מוסיפים קפלן והנליין (Kaplan & Haenlein, 2010) שתי תכונות הקשורות למוען עצמו: (א) אופן ההצגה העצמית (self-presentation), דהיינו הדרך שבה המשתמש מנסה לשלוט ברושם שהוא מותיר במהלך האינטראקציה; (ב) מידת החשיפה העצמית (self-disclosure), כלומר הגילוי המודע או הלא-מודע של מחשבות, רגשות וכו', שאותם מנסה המשתמש להתאים לאופן שבו הוא מציג את עצמו ברשת.

על פי שתי התכונות האלה מציגים קפלן והנליין שישה סוגים של מדיה חברתית: (1) פרויקטים שיתופיים, המאפשרים למשתמשים רבים לייצר בו בזמן תוכן משותף. דוגמה לכך היא ויקיפדיה. (2) בלוגים, המאפשרים לכל גולש להעלות פוסטים אישיים ולזכות בתגובות של קוראים. (3) קהילות תוכן, שבהן חברי הקהילה משתפים זה את זה בטקסטים, בתצלומים, בסרטים, במצגות ועוד, ללא יצירת פרופיל אישי. (4) רשתות חברתיות, שהם יישומים המאפשרים לגולשים להיות בקשר דרך יצירת פרופיל אישי (הדורש מידה כלשהי של חשיפה). הרשת מאפשרת למשתתפים אחרים לצפות בתכנים שמעלה המשתמש לפרופיל האישי, ובהם פוסטים, תצלומים, סרטי וידאו, לינקים ועוד, וכן לשלוח הודעות בין פרטים ברשת. (5) עולמות משחק וירטואליים, שהם תוכן בידורי שבו מתקשרים המשתמשים זה עם זה באמצעות "אוטור" (ייצוג חזותי

של המשתמש). (6) קהילות וירטואליות, שהם עולמות המאפשרים ל"תושבים" לחיות חיים מקבילים במרחב מקוון אגב ניהול מערכות יחסים עם משתמשים אחרים.

טבלה 1: סיווג מדיה חברתית על פי קפלן והנליין (מתוך: קול ולב-און, 2014)

גבוחה	נוכחות חברתית/ עושר המדיה		גבוחה
	בינוני	נמוך	
קהילות וירטואליות virtual social worlds (e.g., Second Life)	רשתות חברתיות social networking websites (e.g., Facebook)	בלוגים blogs	הצגה /עצמית
עולמות משחק וירטואליים virtual game worlds (e.g., World of Warcraft)	קהילות תוכן content communities (e.g., Youtube)	פרויקטים משותפים collaborative projects (e.g., Wikipedia)	עצמית נמוך

כאמור, הרשת החברתית היא פלטפורמה של מדיה חברתית שבה אפשר ליצור פרופיל מידע אישי, שהוא מוגבל או פומבי, להעלות מגוון תכנים וליצור קשרים עם יתר חברי הרשת באמצעות כלים מבוססי אינטרנט (Boyd & Ellison, 2007; Riegner, 2007). הרשתות החברתיות הן כיום הפלטפורמות הפופולריות ביותר במדיה החברתית, ועל פי נתונים ממקורות שונים נראה כי יותר מ-80% מגולשי האינטרנט בעולם עושים שימוש נרחב ברשתות אלה (לנתונים נוספים ראו קול ולב-און, 2014). נראה כי נשים נוטות להשתמש ברשתות חברתיות יותר מגברים, וצעירים ובני נוער יותר ממבוגרים (רוזנברג, 2015; Pew, 2013). הגולשים בישראל מובילים במדדי שימוש רבים ברשתות החברתיות, כגון אחוז המשתמשים, ממוצע שעות השימוש ועוד (קול ולב-און, 2014).

יש מגוון עצום של רשתות חברתיות, והוא הולך ומתרחב כל העת. הרשתות הפופולריות בשעת כתיבתו של ספר זה, קיץ 2017, ובהן עוסקים פרקי הספר, הן פייסבוק, טוויטר, ווטסאפ וגוגל-טוק. נסקור אותן בקצרה.

פייסבוק (Facebook), שהוקם בשנת 2004, הוא כיום הרשת החברתית הפופולרית בעולם. משתמשי הרשת יכולים ליצור דפי פרופיל אישיים ולשתפם עם חבריהם ברשת או עם גולשים מזדמנים תוך כדי שליטה ברמת החשיפה (למי מהגולשים תהיה אפשרות לצפות בדפים ובתכנים מסוימים). הרשת מאפשרת למשתמשים מגוון פעילויות: ליצור קשרים דרך "רשימת חברים", לעדכן סטטוס (פרסום אישי של המשתמש), לכתוב תגובה או לסמן Like בתגובה לסטטוסים ולתכנים של אחרים, להעלות ולתייג תצלומים, תוכני וידאו ואודיו, כתבות, תגובות, משחקים וכדומה.

מלבד "פרופיל המשתמש", האתר מאפשר לפתוח "קבוצות", כלומר לקיים קשר בין גולשים החולקים תחומי עניין, רעיונות או נושאים משותפים; במקרים אלה יש "מנהל קבוצה", והוא המתיר לחברים להצטרף. כמו כן אפשר ליצור "דף פייסבוק" עבור אנשים מסוימים (כגון אנשי ציבור) או עבור מוצרים וגופים אשר אינם יכולים לפתוח פרופיל (שכן הוא מיועד לייצוג בני אדם בלבד). מנהלי הדף מתפעלים אותו בדומה לפרופיל האישי (כתיבת סטטוסים, תצלומים וכו'), אולם שלא כמו בפרופיל רגיל, המנהלים אינם נחשפים למרבית נתוני הגולשים שנרשמו לדף, וזוהו המנהל יכולה להישאר חסויה.

טוויטר (Twitter), רשת חברתית ומיקרו-בלוגינג (microblogging) שנוסדה בשנת 2006. מיקרו-בלוגינג הוא סגנון תקשורת המאופיין ביצירה של תוכן קצר: המשתמשים יכולים לפרסם עדכונים ("ציוצים") שאורכם מוגבל - עד 140 אותיות כל אחד. רשת הטוויטר מאפשרת לקבל מידע בזמן אמת, מחברת את המשתמשים לחדשות, לדעות ולרעיונות ומציעה גם קישורים למשאבי רשת, לתצלומים ולקטעי וידאו. מלבד עדכוני הסטטוס, בעלי החשבון בטוויטר מגדירים לעצמם רשימת חשבונות שאחריהם הם מבקשים לעקוב (לרוב ללא צורך באישור הנעקב), ומהם מתקבלים עדכונים שוטפים לפיד האישי של המשתמש. פרטי הפרופיל שחושף המשתמש הם מועטים, ויש אפשרות (לא פופולרית מאוד) להפוך את הפרופיל לאישי ולחשוף את ה"ציוצים" של המשתמש רק בפני משתמשים מסוימים. כאמור, הטוויטר משלב אפיונים של אתרי רשתות חברתיות ושל בלוגים. דפי הטוויטר של המשתמש מוצגים בסדר כרונולוגי הפוך תוך כדי שרשור מתמשך בין ההודעות, מאפשרים לאזכר משתמשים אחרים בתגובותיו של בעל החשבון (Reply/Mention) ולצייץ מחדש הודעות של אחרים (retweeting).

וואטסאפ (WhatsApp), אפליקציה סלולרית שנוסדה בשנת 2009, המאפשרת העברת מסרים מידיים, תצלומים וקטעי וידאו וסאונד בין פרטים או בין חברי קבוצה סגורה מוגדרת. הפרופיל האישי של כל משתמש מצומצם מאוד ומאפשר להגדיר תמונה ולכתוב "סטטוס" אישי קצר הגלויים לאנשי הקשר במכשיר הסלולר של המשתמש. וואטסאפ משתמש בחותם זמן (הניתן להסרה), ומאפשר לבדוק מתי הייתה הפעם האחרונה שבה היה המשתמש מחובר. כמו כן האפליקציה מאפשרת למשתמש לבדוק אם הנמען או חברי הקבוצה שאליהם נשלחה ההודעה קראו אותה. עם הזמן נוספו בוואטסאפ אפליקציות נוספות המאפשרות למשל לשלוח הודעות קול ולנהל שיחות טלפון בין אנשי הקשר.

גוגל-טוק (Google Talk) והאנגאאוט (Hangout), תוכנות של מסרים מידיים מבית גוגל (השייכת לרשת גוגל פלוס). גוגל-טוק, שהחל כאפליקציית צ'אט במסגרת שירות הדואר האלקטרוני של ג'ימיל, מאפשר לשלוח הודעות טקסט, להעביר מסמכים ותצלומים והודעות קוליות ולקיים שיחות טלפון ווידאו-צ'אט. במהלך 2013 שולב גוגל-טוק בשירותי גוגל פלוס ובאפליקציית הסלולר האנגאאוט (Hangout), וכך הורחב מגוון האפשרויות העומדות בפני המשתמש (נוספה האפשרות לקיים שיחות טלפון ווידאו-צ'אט עם יחידים, עם קבוצות חברים ועוד).

רשתות חברתיות וחינוך - קשרים ואתגרים במחקר

באופן מסורתי המחקר החינוכי מתמקד בפרקטיקות ידועות שיש לשפרן ובפרקטיקות חדשות שהמורה יודע מראש מה טבען. בדרך כלל סביבות לימודיות משלבות כלים המבוססים על טכנולוגיות חדשות ומאפשרים פעולות ופרקטיקות חדשות, אולם מידת החידוש היא לרוב מוגבלת. היא באה לידי ביטוי בהרחבה של פרקטיקות קיימות או בהקלה על התלמיד בפעולות שהוא מתקשה בהן. אמנם קיימות גם דוגמאות לכלים ולסביבות טכנולוגיות שהשאירו חותם עמוק על פעילות התלמיד, כגון מעבדי התמלילים, אשר שינו באופן עמוק את מהות הכתיבה; והאינטרנט בגרסת Web 1.0, אשר אפשר לתלמיד לחפש מקורות מידע מגוונים ולא להסתפק בטקסט "קנוני" נתון. אולם נדמה כי הרשתות החברתיות מציעות שינוי דרסטי יותר; שינוי במהותה של האינטראקציה החברתית אשר מתרחש דווקא מחוץ לבית הספר, עוד קודם אימוצה של הרשת החברתית במסגרת הלימודית עצמה. הציפייה לשינוי היא אפוא גדולה, ובכל זאת עלינו החוקרים ואנשי חינוך לנהוג משנה זהירות. מערכת החינוך היא מערכת יציבה, וניכר בה תמיד פער גדול בין שינויים שאנו חפצים בהם לבין מה שקורה בפועל. הקורא המנוסה יזכור לבטח את "מהפכת המחשוב" במערכת החינוך שהתחוללה בשנות השמונים, ובמהלכה נפתח כל פרסום במילים כמו "הכנסת המחשב תאפשר..." מילים אלו נעשו במהרה נדושות וריקות מתוכן, שכן התברר כי ברוב המקרים לא חל שינוי של ממש במרחב הכיתתי. תפקיד המחקר בהקשר זה הוא קודם כול להבחין בין הרצוי למצוי ולתאר תהליכים כפי שהם מתרחשים בפועל.

למיטב ידיעתנו הספר הנוכחי הוא הספר המחקרי הראשון שנכתב בארץ (ואף בעולם), שעניינו שימוש ברשתות חברתיות בהקשר חינוכי בית ספרי. עד כה התפרסמו מאמרים רבים בתחום זה, ואנו משערים שעד שיצא ספר זה

לאור יופיעו מאמרים רבים נוספים. זהו אכן מאפיין של תחום מחקר שבו השטח הנצפה משתנה כל הזמן. כעת אנו מבקשים לעסוק בקצרה באתגרים ובקשיים הניצבים בפני חוקרים העוסקים בתחום זה.

הסוגיה הראשונה היא כללית ונוגעת למחקר העוסק בטכנולוגיה חינוכית. פרסומים רבים בנושא הם בעלי אופי פרוספקטיבי (prospective), דהיינו מתארים את האפשרויות הגלומות בכלי החדש. כך למשל, לא מעט כותבים מתארים את יתרונו של פייסבוק בהיותו כלי המאפשר שיתוף פעולה בין עמיתים, ומסיקים שאפשר לנצל מאפיין זה לצרכים חינוכיים. אולם חוקרים אלה מתעלמים משאלות רבות ובהן: באיזה סוג של שיתוף מדובר? האם הוא קורה בפועל? באילו תנאים? לאילו מטרות? בין אילו אנשים? לטענתנו, נדרשים לא רק מחקרים פרוספקטיביים ותחזיות לשינוי אפשרי ש"צריך לקרות", אלא גם מחקרים המעוגנים בפרקטיקות הקיימות בשטח.

דוגמה למתח זה בין הרצוי והאפשרי לבין המצוי אפשר לראות במאמר שכתבו קריסטין גרינהאו ושותפותיה (Greenhow, Robelia, & Hughes) ב-2009, כאשר רק החלו אנשי חינוך להשתמש ברשתות החברתיות. במאמרן משערות החוקרות כי הרשתות החברתיות תעודדנה השתתפות בפעילויות למידה ובפעילויות הדורשות יצירתיות ועשויות לסייע בבניית זהות מקוונת (אונליין). לאחר שגרינהאו ושותפותיה מראות כי אכן לרשתות החברתיות תכונות העשויות להביא להתממשותם של תהליכים אלה, הן מעלות את השאלה אם השערות אלו מבוססות על נתונים מהשטח. אין ספק כי לפרסומים כמו אלה יש מקום חשוב בספרות המחקרית, בייחוד בשלביה הראשונים של ההתפתחות הטכנולוגית, שכן הם מתווים דרך ראשונית לעשייה החינוכית ומאפשרים לחוקרים לנסח השערות מחקר סבירות. אולם חשוב לראות במאמרים אלה חזון המזמין מחקר אמפירי, וזה עשוי לאשר, לחדד או לשנות דווקא את הכיוון שהותווה.

גרינהאו ושותפותיה התמקדו באפשרויות הגלומות ברשתות החברתיות, ואילו המחקרים בספר זה עוסקים במה שקורה בשטח בפועל. ואכן המחקרים מראים שחלק מן האפשרויות אינן מתממשות אלא מימוש חלקי בלבד, או אינן מתממשות כלל. דווקא שימושים אחרים, שלא חשבו עליהם או שראו בהם שימושים שליליים, כגון אלה הקשורים להיבטים הרגשיים והאישיים של הקשר בין מורים ותלמידים, מתגלים כדומיננטיים וכבעלי פוטנציאל חיובי רב.

המתח בין מחקר תאורטי למחקר שדה מאפיין פרסומים העוסקים בטכנולוגיה חינוכית בכלל. ואולם, מתח זה גדול במיוחד עבור סוגיות הנוגעות לחקר הרשתות החברתיות. הרשתות החברתיות במהותן מטשטשות בין מוען ונמען, ולכן על

המחקר בתחום זה לבחון את פרספקטיבת המורים והתלמידים כאחד. במקרים רבים ניכר פער בין נקודות המבט השונות בכמה רבדים: החל בעצם הנכונות להשתמש ברשתות החברתיות בקשר מסוג זה; דרך האופן שבו הצדדים רואים את גבולות המותר והאסור, וכלה באופן שבו הרשתות מאתגרות את מעמדם המסורתי של מורים ותלמידים. בספר זה אנו משלבים את הפנומנולוגיה של המורים ושל התלמידים ומתמקדים הן בעמדות העקרוניות של המשתתפים הן במתרחש בפועל.

ויש אתגר נוסף, אתגר דיפוזי ורחב יותר מכל האתגרים שמנינו עד כה. מחקר העוסק בתפקידן של הרשתות החברתיות בחינוך חייב לשלב דיסציפלינות שונות. רק מבט שהוא רחב ועמוק כאחד יכול לתפוס את מגוון ההשלכות של הקשר בין מורים לתלמידים בפעילויות חינוכיות שיש בהן שימוש ברשתות חברתיות. ואכן בחרנו לשלב בספר זה מאמרים שכתבו חוקרים ממגוון תחומים - חינוך, תקשורת, פסיכולוגיה ומשפט. כמו כן הקפדנו שיהיו בין הכותבים חוקרים ומורי מורים במכללות להוראה, מקצתם מורים בפועל, וכן בעלי תפקידים במשרד החינוך. באופן זה משלב הספר בין מגוון תפיסות תאורטיות ומושגיות לבין תובנות המבוססות על מה שמתרחש בשטח.

לבסוף, מדינת ישראל היא מדינה בקונפליקט, ומלחמות פורצות בה מפעם לפעם. קונפליקט זה נוסף על הקונפליקט, לעתים משבר ממש, שמתבגרים בכל העולם מצויים בו מעצם היותם מתבגרים. קבוצות מחקר שונות ברחבי ארץ השכילו להבין שהרשתות החברתיות עשויות למלא תפקיד בניהול משברים והחלו לעסוק בנושא זה. כמה מהמאמרים המוצגים פה התקבלו זה עתה לפרסום בכתיבי עת מצוינים במדעי הלמידה, בתקשורת ובפסיכולוגיה, והצלחה זו היא סימן מעודד. נראה שמחקר בארץ בתחום הרשתות החברתיות בהקשרן החינוכי הולך ומתפתח.

"חולות נודדים": חינוך, טכנולוגיה ונתיבה אקדמית בסביבה משתנה

האתגר האחרון שבפניו ניצבנו נגלה לנו במהלך עבודת איסוף המאמרים, וכינינו אותו "אתגר החולות הנודדים". תופעת הרשתות החברתיות מצויה בשינוי טכנולוגי וחברתי מתמיד: לפני כעשר שנים כמעט לא היינו עדים לקשרים בין מורים לתלמידים במרחב המקוון; לפני חמש שנים היו עדים לקשרים כאלה, אך הם היו שונים - בהיקפם, בתוכנם ובסוג הטכנולוגיות שעליהן הושתתו - מהקשרים הנוכחיים. המציאות הטכנולוגית היא דינמית ומשתנה, מעין תהליך של "חולות נודדים", וכל חוקר העוסק בתחום חייב להביאו בחשבון. דוגמה מובהקת לכך

אפשר למצוא גם בספר הזה. אף שכל המאמרים בו נכתבו בתקופת זמן אחת, הם מציגים נתונים שונים באשר למספר המורים והתלמידים המתקשרים דרך רשת חברתית כלשהי. פער זה מבטא את מורכבות העיסוק בתחום, והוא נובע לדעתנו ממגוון סיבות טכנולוגיות ותרבותיות:

א. **קצב הדיפוזיה הטכנולוגית**, כלומר האופן שבו אוכלוסיות שונות, במקרה זה מורים ובני נוער, מאמצות רשתות חברתיות ומתאימות אותן לצורכיהן.

ב. **שינויים טכנולוגיים בשדה המדיה**, אשר גורמים להופעתן של רשתות חברתיות בזו אחר זו ולירידה בפופולריות של רשתות אחרות. דוגמאות עכשוויות לכך הן אפליקציות סלולריות כמו ווטסאפ ואינסטגרם, אשר הפחיתו את השימוש בפייסבוק בקרב בני נוער.

ג. **שינויים מוסדיים הנוגעים לנורמות שימוש ברשתות הראויות**, כגון האיסור שהטיל משרד החינוך על תקשורת בין מורים לתלמידים וצמצום האיסור בחלוף זמן לא רב.

ד. **הגדרות המקמקות של מושגים כגון "קשר", "חברות" ו"תקשורת"**, המקשות על חוקרים לנסח את שאלות המחקר, ומתוך כך להגדיר את המשתנים האופרטיביים. יתר על כן, מושגים אלה משתנים ברשתות החברתיות השונות. במצב דינמי זה יש לשאול: האם מה שנכתב בספר זה יהיה רלוונטי גם בעתיד? ואולי השינויים המהירים יוצרים פער אף בין זמן ביצוע המחקר ובין זמן הכתיבה והפרסום של הספר? האם אין מדובר בהתפתחויות שהן כה מהירות ותכופות עד שהן מותירות את העיסוק המחקרי להיסטוריונים של התרבות בלבד? לטענתנו, אין זה כך. אנו סבורים כי למרות המציאות בת-החלוף הזאת אפשר להצביע על כמה עקרונות יציבים אשר ישרדו במבחן הזמן, ועתידיים להיות רלוונטיים גם לאחר שידעכו הרשתות החברתיות שבהן אנו דנים בספר זה.

העיקרון הראשון נוגע לבנייה של **קהילת לומדים** (community of learners) (Scardamalia & Bereiter, 1994). סביבות למידה מוגדרות על פי שיעור ההשתתפות של חברי הקבוצה בפעילות ובשיח, על פי מידת השיתופיות והשוויוניות בהבניית הידע ועל פי המידה שבה הלומדים פעילים בתהליך זה. לכאורה הרשתות החברתיות מיועדות בבסיסן לבניית קהילות, אולם נשאלת השאלה אם קהילות כאלה יכולות להפוך במצבים מסוימים ל"קהילות לומדים"; העיקרון השני נוגע ל**למידה שיתופית** (collaborative learning), והוא נבחן במחקר החינוכי ממגוון זוויות (ראו למשל, Dillenbourg, 1999; Roschelle, 1992). בהקשר הנוכחי עולה השאלה עד כמה אינטראקציות בין תלמידים ברשתות חברתיות יכולות להיחשב פעילויות של למידה שיתופית, או שמא מדובר

בפעילויות בעלות אופי של שיתוף (sharing), שיש בהן שיתוף פעולה וחלוקת תפקידים (cooperation), אך לא למידה שיתופית של ממש (collaborative learning); העיקרון השלישי נוגע לתרומתן של טכנולוגיות ייחודיות ללמידה שיתופית. משמעות עיקרון זה עמומה במקצת: טכנולוגיות שונות מאפשרות סוגי שיתוף חדשים. הקהילה המדעית - המכונה (Computer-Supported Collaborative Learning) - מזהה אפשרויות ייחודיות של שיתוף הטמונות בטכנולוגיות המידע והתקשורת, ובספר זה אכן הרשתות החברתיות מאפשרות צורות ייחודיות של שיתוף.

סוגיה נוספת העולה בספר זה ורלוונטית להקשרים חינוכיים רבים נוספים היא סוגיית **טשטוש הגבולות** (Doering et al., 2009). מכלל המחקרים המוצגים כאן עולה כי תהליך זה של טשטוש בא לידי ביטוי בשלושה רבדים מובחנים: בראש ובראשונה טשטוש הגבול שבין בית הספר לבין הקיים מחוצה לו. מבחינה זו השימוש ברשתות החברתיות מביא לפריצה כמעט מוחלטת של הגבולות: צפייה בסרט שנשלח לפני שיעור, חקירה אוטונומית בבית (אינדיבידואלית או שיתופית) ובקשה של עזרה מידית הן פעולות המתקיימות כל העת ברשת; טשטוש נוסף הוא של הגבול שבין הפן החברתי-רגשי לבין הפן הלימודי. ההחצנה החברתית והרגשית המופגנת של לומדים המשתמשים ברשתות חברתיות חושפת שיח שבו הלימודי והחברתי-רגשי מעורבבים זה בזה באופן שלא היה כמותו בעבר; ולבסוף טשטוש הגבול המסורתי שבין מורה לתלמיד. דוגמאות רבות בספר מצביעות על האתגר שמציבות הרשתות החברתיות בכל הנוגע ליכולת לשמר גבול זה.

עניינים אלה עוברים כחוט השני בפרקי הספר, ובעזרתם אנו מבקשים להציג "צילום מסך" של מצב הרשתות החברתיות בחינוך בישראל כיום, לנתח את הממצאים ולדון בהשלכותיהם. אנו סבורים שעיסוק בסוגיות אלה יביא תועלת לחוקרים ולאנשי חינוך גם בעתיד, לאחר שהמרחב הטכנולוגי ישנה ללא ספק את פניו.

פירוט המאמרים וייחודיות הספר

לאסופת מאמרים זו תרמו חוקרים רבים, והיא עוסקת במגוון נושאים - חינוכיים, פסיכולוגיים, אתיים, משפטיים ועוד - הנוגעים לקשר בין מורים לתלמידים ברשתות החברתיות.

הספר מאגד מגוון מחקרים המשקפים פעילות ערה בתחום זה של שילוב רשתות חברתיות במרחב בית הספר בישראל. כמה מהמאמרים מתארים תמונת

מצב מקרוסקופית, כמה עוסקים במדיניות, וכמה מציגים מחקרים חלוציים שבחנו פעולה של יחידים שיש בהם ככל הנראה כדי להשפיע על המערכת כולה. המאמרים משלבים קולות מהשטח ומהמחקר וכמה מהיוזמות החינוכיות מסופרות על ידי "הגיבורים" עצמם - מורים או תלמידים.

כפי שצוין לעיל במכלול פרקי הספר ניסינו לעסוק במגוון של רשתות חברתיות (פייסבוק, ווטסאפ, טוויטר, גוגל פלוס ופורומים מקוונים), בידוענו כי הפופולריות של רשתות אלה עשויה להשתנות עם חלוף הזמן. כמו כן, וברוח דבריו של הפילוסוף ירגן הברמאס בדבר היותה של המודרנה "תופעה שהניסיון איננו מספיק כדי להתמודד אתה" (Habermas, 1987), הקפדנו על גיוון גם בכל הנוגע לזהות הכותבים ושילבנו בתוכם אנשי אקדמיה ומורים, חוקרי חינוך מאוניברסיטאות, מורי מורים ממכללות להוראה ומורים בחטיבה ובתיכון - כל זאת בניסיון להתבונן בתופעות מנקודות מבט רבות ככל האפשר. אנו מקווים כי מגוון זה יאפשר לנו לתפוס משהו מהרגעים הגדולים והחולפים שהרשתות החברתיות מזמנות.

בספר זה ארבעה שערים: השער הראשון מציג תמונת מצב מקרוסקופית בדבר מניעיהם ומטרותיהם של מורים ותלמידים בשימוש ברשתות חברתיות לצרכים לימודיים ובית ספריים בארץ.

חננאל רוזנברג מתאר במאמרו מחקר המתבסס על סקרים ועל ראיונות עומק שנערכו עם מורים בתיכון ובחנים אם מורים אלה משתמשים בפייסבוק לאינטראקציה עם תלמידיהם ובאיזה אופן. המחקר נערך בשנים שבהן עורר השימוש ברשתות החברתיות לצורך תקשורת בין מורים לתלמידים דיונים חינוכיים וחברתיים טעונים בסוגיות של פרטיות, סמכות ויחסי מרות, ואף הביא חלק מהרשויות לצמצם ולעתים לאסור כליל קשר כזה. לעומת זאת התומכים ברתמתן של טכנולוגיות מדיה חדשות לצורכי לימוד, ובכלל זה מדיה חברתית, מדגישים את היתרונות הפוטנציאליים הרבים שטומנת בחובה למידה פורמלית ובלתי פורמלית בערוצים אלה. מן הממצאים עולה כי קשרים בין מורים לתלמידים בפייסבוק מתבטאים באופנים שונים ומשרתים מגוון מטרות שאפשר לחלקן לשלוש קטגוריות עיקריות: מטרות למידה והוראה; מטרות פסיכו-פדגוגיות; ומטרות הנוגעות להיכרות הדדית ולהעמקת הקשר בין מורים לתלמידים. כמו כן בוחן המחקר את היתרונות ואת המגבלות של קשר בפייסבוק עם תלמידי תיכון ואת הדילמות העולות ממנו.

אדית בוטון וקריסטה אסטרסון עוסקות במאמך בתופעה נפוצה בקרב תלמידים: שיתוף במשאבי למידה ברשתות חברתיות. הן מבחינות בין פרקטיקות של שיתוף (sharing) לבין למידה שיתופית (collaborative learning) ומדווחות כי השימוש הספונטני העיקרי של בני נוער ברשתות חברתיות לצרכים לימודיים מתאפיין בשיתוף חומרים, ואילו הלמידה השיתופית נדירה. הן מציגות נתונים אשר לממדי התופעה, לתוכני השיתוף, למניעים לשיתוף ולמשתתפים. בוטון ואסטרסון דנות גם במתח הקיים בין מניעים שונים: תחרות והצטיינות אישית מצד אחד ונורמות של עזרה הדדית ותמיכה מהצד האחר.

חננאל רוזנברג וקריסטה אסטרסון דנים במאמך בתופעה הפופולרית של קבוצות ווטסאפ כיתתיות, המשותפות למורים ולתלמידים, ומתמקדים בנקודת מבטם של התלמידים. אפליקציית הווטסאפ מאפשרת, אף יותר מרשתות ותיקות ממנה כמו פייסבוק, לקיים שיח קבוצתי, אינטראקטיבי, מהיר ומידי ללא צורך בבנייה של פרופיל אישי. מאמר זה עוסק בתופעה זו מנקודת מבטם של תלמידי התיכון וחיטבת הביניים, ומנסה לבחון כיצד הם תופסים תקשורת זו, מה מאפיין את השיח המתנהל בערוץ, מהם תכניו, ואילו קונפליקטים עולים במהלך השימוש. במאמר משולבים ראיונות עומק ונתונים מקבוצות מיקוד שנערכו באזורים גאוגרפיים ובמגזרים חברתיים שונים, ותכליתם לשקף את קולם האוטנטי של התלמידים בסוגיות אלו.

השער השני מתמקד בשימוש יזום של אנשי הוראה ברשתות חברתיות לצורכי הוראה. בשער מתוארות ונבחנות יוזמות חינוכיות יצירתיות שצמחו מהשדה במגוון תחומי דעת בבתי ספר שונים ברחבי הארץ.

גלית כדורי וברוך שוורץ מביאים במאמך את סיפוריהם של ארבעה מורים מובילים בתיכונים שונים בארץ, המשתמשים ברשתות חברתיות כדי לממש יעדים פדגוגיים. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עומק ונותחו דפי פייסבוק ויומנים של המורים כדי לאפיין את הפרקטיקה החינוכית שלהם. בשלושת הסיפורים הראשונים מוצגים מורים המבקשים לטפח למידה חברתית חשיבה אוטונומית ומעורבות בקרב תלמידיהם אגב שימוש ברשתות החברתיות ויצירת "קהילות חקר"; בסיפור הרביעי מוצגת מורה המבקשת להקצין שגרות של הוראה פרונטלית בעזרת רשתות חברתיות. ממצאי המחקר מראים כיצד אפשרו הרשתות החברתיות לקבוצות קטנות של תלמידים להזדהות עם מדענים, עם היסטוריונים ועם דמויות במחזה. עבור ארבעת המורים הרשתות החברתיות הן כלים בעלי עוצמה להתהוותה של קהילת לומדים לפי הגישה הפדגוגית של המורה.

גלית דוכן וענת כהן מראות במאמרו כיצד רשת הטוויטר יכולה להעצים למידה דינמית. הן מתארות שישה שבועות שבהם ליווה טוויטר את שיעורי הביולוגיה, ומראות כיצד שימוש נבון בערוץ זה אפשר למורה לבסס את הדיאלוג בינו לבין תלמידיו, להעצים את מעורבות הלומדים בתהליך הלמידה, לשתף בחומרי למידה ולתת משוב מידי שיש בו כדי לתרום לתחושת שייכות לקהילת למידה, בייחוד ברגעים שבהם נזקקים הלומדים לסיועו של המורה. המחקר מדגים כיצד השילוב בין מסר טקסטואלי קצר וקובצי מדיה תומך בלמידה פנים אל פנים ומשפר את ההוראה מבחינה פדגוגית-ארגונית שיפור רב. כמו כן החוקרות מראות כיצד האינטראקציה בטוויטר מאפשרת למורים לאמוד קשיים של תלמידים ולהבחין בתלמידים שאינם משתתפים בכיתה אך מיטיבים להתבטא ברשת.

שירלי נתן-יולזרי וגלית כדורי מתארות התנסות בפרויקט חלוצי - "התנ"ך בפייסבוק" - שהתקיים בשנת 2011, בשלבים הראשונים של השימוש ברשתות החברתיות לצורכי הוראה. החוקרות מראות כיצד שימש פייסבוק למעשה "קנקן חדש לייזר", כלומר כיצד תיעלה הרשת החברתית גישה פדגוגית מסורתית של מסירה פרונטלית של ידע אל הממשק החדשני המקוון. פרויקט חלוצי זה הוביל לחשיבה מחודשת, למשל על התנהגותם של תלמידים "שקטים" או "חלשים", שקולם אינו נשמע בשיעור רגיל, אך הפכו לפעילים באינטראקציה ברשת החברתית. לנוכח ההצלחות והכישלונות של יוזמה זו מעלות הכותבות כמה תובנות הנוגעות לתכנון ההוראה וביצועה ולגיבושן של מטרות הוראה בלמידה ברשת.

נלי קלר ובוריס קויצ'ו מתמודדים עם השאלה אם וכיצד פתרון של בעיות מתמטיות באמצעות פורום א-סינכרוני משלים את תהליך הלמידה בכיתה. המחברים דנים באפשרות להשתמש בפורומים א-סינכרוניים שבהם מתפתח שיח חקרני (exploratory discourse) - בניגוד לשיח מסביר (expository discourse) - בסוגיה של פתרון בעיות. המחברים מתארים אפיזודות שבהן תלמידות תיכון דנות בפתרון בעיה גאומטרית מאתגרת בפורום, ומראים באמצעות ניתוח השוואתי של אפיזודות אלה כיצד דפוסי אינטראקציה ושיח חקרני שהתפתחו בפורום זולגים גם לכיתה. כמו כן החוקרים דנים בפיתוח ההרגל של תלמידים שלא להתיימש בשלבי הפתרון הראשונים, ובפיתוח המיומנות לחלק את תהליך הפתרון לשלבים אגב דיון ער בין התלמידים. לסיכום מציג הפרק את שני הערוצים שבהם זולג השיח החקרני המתקיים בפורום גם אל

בין כותלי הכיתה: הראשון ביוזמת התלמידים, והשני ביוזמת המורה. התהליכים המתרחשים בפורום המקוון, כך נראה, משמשים למורה מקור לרעיונות דידקטיים חדשים לשימוש בכיתה.

השער השלישי עוסק בהיבטים חברתיים ורגשיים של הקשר בין מורים לתלמידים ברשתות החברתיות, וכן בפוטנציאל הטמון בתקשורת המקוונת בכל הנוגע לזיהוי, לניטור ולפתרון של מצוקות רגשיות בקרב תלמידים.

יעקב אופיר, קריסטה אסטרן וברוך שוורץ טוענים במאמרם כי הרשתות החברתיות מאפשרות לזהות מצוקה ולהעניק תמיכה רגשית לבני נוער בסיכון. החוקרים מראים כיצד רשתות חברתיות משמשות בפועל את אנשי החינוך ובריאות הנפש לאתר מקרים של מצוקה נפשית ולפעול לטובת להתערבות בהם. עובדים סוציאליים, מורים ומנהלים משתמשים בפייסבוק ובווטסאפ לניטור תכנים מדאיגים (תכנים גזעניים, מיניות לא-מותאמת, שימוש בחומרים ממכרים, גילויי אבדנות וכדומה) ולהתערבות פסיכו-חינוכית "אוניליין". לקשר המקוון בין מורים לתלמידים יתרונות חינוכיים וטיפוליים רבים, אך הוא מעלה גם שאלות אתיות מורכבות. החוקרים מציעים להרחיב את הגדרת המושג "מחנך" ולהתאימו לעידן המקוון, וממחישים כיצד אפשר לנצל את עדכוני הסטטוס, המשמשים לא פעם את בני הנוער לשיתוף רגשי ולוונטילציה של רגשות ותסכול כדי להעניק תמיכה רגשית, ולעתים אף "להציל" את בני הנוער מפני סכנות העולם האמתי והמקוון.

חננאל רוזנברג, יעקב אופיר וקריסטה אסטרן דנים במאמרם בתפקידן של הרשתות החברתיות ביחסי מורים-תלמידים בעתות של מלחמה ולחץ ובזמן התרחשותם של אירועים ביטחוניים. הם מתמקדים במאמרם במבצע "צוק איתן" של קיץ 2014, ובוחנים את האינטראקציה המקוונת שהתקיימה בין מורים ותלמידים מדרום הארץ במהלך המלחמה, את תוכנה ואת משמעותה. המחקר משלב סקר מקוון שהועבר בקרב מדגם מייצג של תלמידים וראיונות עומק שנערכו עם מורים שהיו בקשר עם תלמידיהם. הממצאים מראים כי במהלך המבצע התקיימה תקשורת ערה בין מורים לתלמידים ברשתות החברתיות, בייחוד בווטסאפ. עוד עולה מן הממצאים שאצל רבים מהם הייתה האינטראקציה אינטנסיבית יותר מזו המתקיימת בעתות של שגרה, וכי היא התמקדה בתמיכה רגשית. באינטראקציה בין מורים לתלמידים באותה עת בלטו תכנים הקשורים בתמיכה רגשית, אך נמצאו גם תכנים אקטואליים וחינוכיים אחרים. רוב התלמידים ראו בקשר זה עם מוריהם קשר מועיל, ובמקרים רבים אף יזמו אותו. רובם הדגישו שעצם קיומו (ללא קשר לתכניו) בזמן החופש ומחץ

למסגרת הלימודית ביטא מבחינתם דאגה, תמיכה ואכפתיות. המורים העלו שלושה מניעים מרכזיים לקיום הקשר: תמיכה רגשית, ניטור מצבי מצוקה של תלמידים ופיקוח חינוכי במרחב השיח הווירטואלי.

השער הרביעי דן בהיבטים אתיים מוסדיים ובשאלות של מדיניות חינוכית בסוגיית קשרי מורים-ותלמידים ברשתות החברתיות. **אלונה פורקוש-ברוך וארנון הרשקוביץ** מציגים סדרת מחקרים שקיימו בשנים האחרונות, ובהם שילבו פרדיגמות מחקר איכותניות וכמותיות ובחנו מדגם גדול של מורים ותלמידים בחינוך העל-יסודי. הם בוחנים במחקריהם יחסים בין מורים לתלמידים ברשתות החברתיות, משווים בין שתי קבוצות אוכלוסייה אלה ומציגים את עמדות הצדדים בנוגע לעצם התקשורת ולפרקטיקות הקשר הרצויות. עוד הם דנים בסוגיות אתיות מרכזיות העולות מקשר זה ועומדות לנגד עיניהם של קובעי המדיניות בתחום.

מיכאל בירנהק בוחן את תפקידה של הרשת החברתית בבית הספר דרך הפריזמה של הזכות לפרטיות. דיונו ביחס שבין משפט לחברה ולטכנולוגיה נועד להעשיר את השיח החינוכי בעניין. לדבריו, הקושי הבסיסי בסוגיה זו הוא ששני הקשרים, שעד כה היו נפרדים, קורסים כעת זה לתוך זה: מצד אחד הרשת החברתית, שבה מתקיימת מערכת יחסים רצונית בין "חברים" לבין עצמם ובין הגולשים לבין מפעילי הרשת, ומצד שני היחסים ההיררכיים בין מורה לתלמיד, בין בית הספר לתלמיד, ובאופן רחב יותר בין מערכת החינוך לתלמיד. בהקשר זה בוחן הכותב את מדיניות משרד החינוך בנושא הרשתות החברתיות ורואה בה ניסיון להקים מחדש את הגדרות שקרסו. הפריזמה המשפטית המובאת בפרק זה מצביעה על היבטים אחדים במדיניות זו הטעונים השלמה, כגון הודעה והסכמה של הצדדים, הגבלת איסוף מידע לפי כללי הרשת ובחירות המשתמשים, הימנעות מאיסוף מידע עודף והגבלת השימושים במידע. הכותב טוען כי מדיניות משרד החינוך והשיח שהתקיים עד כה בנושא מדגישים את היחסים בין מורים לתלמידים, אולם מקדישים תשומת לב מועטה בלבד ליחסים בין המערכת לתלמיד, ומתעלמים ממה שאין בכוחם לשלוט בו - יחסי הרשת והמשתמשים. הכותב רואה בתפיסה ההוליסטית של הפרטיות במערכת החינוך צעד חשוב, הן בהווה מתוך הצורך לכבד את פרטיותם של התלמידים, אך הן למען העתיד, שהרי תלמידים אלה הם אזרחי העתיד.

בן ציון סלקמון עומד במאמרו על יחסה של מדיניות החינוך הישראלית לרשתות החברתיות. הוא מציג את המדיניות המוצהרת של משרד החינוך בנושא

ואת מערכת השיקולים שהנחו את מעצביה. לצורך כתיבת הפרק הוא סקר מסמכים של משרד החינוך וניתח אתרי אינטרנט של המנהל למדע וטכנולוגיה. כמו כן הוא ראיין את ראש מינהל המדע והטכנולוגיה וראש מינהל התקשוב ומערכות המידע ד"ר עופר רימון ואת העומדת בראש האגף לפיתוח פדגוגי ומ"מ יו"ר המזכירות הפדגוגית באותה עת הגברת דליה פניג. סלקמון טוען כי הרשתות החברתיות מצויות בתהליך מואץ, ובמידה רבה בלתי-מבוקר, של הכשרה והסתגלות למערכת החינוך. מבחינה פדגוגית מדיניות החינוך בעניין הרשתות החברתיות מנוסחת ניסוח עמום. בדרך זו מצליחים הכוחות השונים המעורבים בעיצובה לקדם פעולות חשובות להם בשדה בלי שיעברו תהליך רגולטיבי מלא וללא דיון מקיף בהשלכותיהן. בד בבד המדיניות העמומה מייצרת "חירויות מקומיות", כלומר מותירה מקום לפרשנות וליוזמות מן השדה, ובכך מתאפשרת רב-קוליות של הטמעה טכנולוגית-פדגוגית. במאמר זה נסקרות גישות ההטמעה הפדגוגית של הרשתות החברתיות, המבוססות על למידה מהצלחות ועל חניכה של מורים ברשתות חברתיות-מקצועיות. לנוכח השימוש הגורף של תלמידים ברשתות החברתיות מחוץ לבית הספר, הן נתפסות כתוסף אשר ביכולתו להרחיב את היקף הלמידה הבית ספרית ואף - אם כי במידה פחותה - לשנותה.

סיכום: הרהורים חינוכיים

כאמור מן הספר עולה תמונה ולפיה התקשורת בין מורים ותלמידים ברשתות החברתיות מערערת כל העת דפוסי התנהגות, גבולות ומסגרות חברתיות. הזכרנו את טשטוש הגבולות בין בית הספר לבין העולם שמחוצה לו ובין הפן החברתי-רגשי לבין הפן הלימודי, ובייחוד את טשטוש הגבולות בין המורה לתלמיד. מתברר כי השינויים בפרקטיקות התקשורת לא רק שאינם תוצאה של מדיניות כלשהי המוכתבת מלמעלה, אלא שהם מתרחשים במידה מסוימת למרות המערכת, אשר פעמים רבות מסתייגת מהמתרחש. הפרקטיקות החדשות צומחות מלמטה, הן ממורים מובילים העושים ברשתות החברתיות שימוש יצירתי על פי חזון פדגוגי חדש, הן ממורים "רגילים", המרגישים שהשימוש ברשתות עשוי לסייע בהתייעלות עבודתם. לשינויים אלה אחראים גם תלמידים המחפשים דרכים אפקטיביות לשתף פעולה ולשתף במידע ובתוכן חברתי ורגשי. השינוי בא אפוא "מלמטה" ונובע מהצורך שחשים מורים ותלמידים. כך, כאשר מגיע עת משבר או מגיע זמן מלחמה, או כאשר דוחקת מצוקה אישית, הרשתות החברתיות מאפשרות קשרים חדשים: המורים מעניקים סיוע נפשי, לא מתוך כוונה פטרנליסטית, אלא בשל הזדקקותם של התלמידים לאוזן קשבת.

לעתים הרשתות החברתיות מעידות על משבר אישי, והמורים, גם ללא בקשה מפורשת, נרתמים לסייע ולמנוע הידרדרות.

בצד עדויות על התפקיד החיובי שרשתות חברתיות ממלאות במקרים שונים, הספר מביא מחקרים החושפים תופעות שיש בהן גם קושי: יש המנצלים את הרשתות החברתיות כדי להקצין את יעילותן של פדגוגיות ישנות ותורמים בכך להפיכתן של בית הספר ל"בית חרושת לעוברי בגרות". הרשתות החברתיות יכולות לעורר גם קשיים אתיים בקשר בין מורה לתלמיד או להחריף את מצוקתו של הנדכא כאשר "חבריו" מנצלים ערוצים אלה כדי ללעוג לו. כך או כך, אחריות רבה מוטלת על כל המעורבים במעשה החינוכי ומנצלים את הרשתות החברתיות לטוב או לרע: המורה נזעק להתמודד עם בעיות חינוכיות אתיות הנוגעות להתנהגותם המופגנת של תלמידיו ברשת; והתלמיד חווה את עוצמתה של המילה הכתובה; משרד החינוך מחויב ללוות את השינויים הרבים המתרחשים בשנים האחרונות; ושומרי החומות, למשל אנשי משפט ותקשורת השומרים על זכויותינו, חייבים להתמודד עם הגבולות המטושטשים שהם פועל יוצא של החינוך המודרני.

תודות

רוב המחקרים שבפרקי הספר הוצגו בכנס הבינלאומי "רשתות חברתיות בשירות ההוראה והלמידה" באוניברסיטה העברית. אנו מודים לקרן למחקר גרמניה-ישראל (GIF), אשר תמכה בחלק מהמחקרים, בקיום הכנס ובהוצאת הספר. כמו כן ברצוננו להודות לבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית על התרומה בהצלחת הכנס ולרמ"ד מענקי פנים באוניברסיטה על התמיכה בהוצאת הספר. תודתנו נתונה גם לכל צוות הוצאת הספרים של מכון מופ"ת ולעומדת בראשו, ד"ר יהודית שטיימן, על הקריאה הקפדנית ועל העצות המועילות. תודתנו הגדולה לכותבות ולכותבים על היענותם להשתתפות בספר זה ועל עבודתם המאומצת. לסיום, תודה למורות ולמורים, לתלמידים ולתלמידות, שהקדישו לנו מזמנם והעשירו אותנו מניסיונם ומחוויותיהם.

ביבליוגרפיה

קול, ע' ולב-און, א' (2014). מקומן של רשתות חברתיות בתהליכי קבלת החלטות רכישה. ירושלים: משרד הכלכלה.

רוזנברג, ח' (2016). מדיה, ילדים ובני נוער: נתוני צריכה, הרגלי שימוש ופרקטיקות חברתיות. בתוך ר' מן וא' לב-און (עורכים), *התקשורת בישראל 2015: סדרי יום, שימושים ומגמות* (פרק 6). אריאל: המכון לחקר מדיה חדשים. נדלה מתוך <http://aunmedia.org/mediareport2015>

- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Daft, R. L., & Lengel, R. H. (1986). Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, 32(5), 554-571.
- Dillenbourg, P. (1999). Introduction: What do you mean by 'collaborative learning'? In P. Dillenbourg (Ed.), *Collaborative learning, cognitive and computational approaches* (pp. 1-19). Oxford: Pergamon.
- Doering, A., Cynthia, L., George, V., & Nichols-Besel, K. (2008). Preservice teachers' perceptions of instant messaging in two educational contexts. *Journal of Computing in Teacher Education*, 25(1), 5-12.
- Greenhow, C., Robelia, B., & Hughes, J. H. (2009). Web 2.0 and classroom research: What path should we take now? *Educational Researcher*, 38, 246-259.
- Habermas, J. (1987). *The philosophical discourse of modernity*. (F. Lawrence, Trans.). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Kaplan, A.M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizon*, 53(1), 59-68.
- Pew Internet & American Life Project. (2013). The demographics of social media users - 2012. Retrieved from pewinternet.org/Reports/2013/Socialmedia-users.aspx
- Riegner, C. (2007). Word of mouth on the Web: The impact of Web 2.0 on consumer purchase decisions. *Journal of Advertising Research*, 47(4), 436-447.
- Roschelle, J. (1992). Learning by collaborating: Converging conceptual change. *Journal of the Learning Sciences*, 2, 235-276.
- Scardamalia, M., & Bereiter, K. (1994). Computer support for knowledge-building communities. *Journal of the Learning Sciences*, 3, 265-283.
- Vickery, G., & Wunsch-Vincent, S. (2007). *Participative Web and user-created content: Web 2.0, Wikis and Social Networking*. Paris: OECD.
- Wegerif, R. (2013). *Education in the internet age*. New York: Routledge.